

TALABALARNING MA'NAVİY-AXLOQIY TARBIYASIDA BURCH HISSINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Davidov Bobur Baxodir o'g'li

Oriental universiteti "Jismoniy madaniyat" kafedrası katta o'qituvchisi p.f.b.f.d., (PhD).

(93)-606-63-13 mistrbab92@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20901515>

Annotatsiya. Mazkur maqolada talabalarning ma'naviy-axloqiy tarbiyasida burch hissining psixologik xususiyatlari tahlil qilingan. Burch hissining shaxs kamolotidagi o'rni, uning axloqiy kompetensiyani shakllantirishdagi ahamiyati hamda talabalarning mas'uliyat, intizom, vatanparvarlik va ijtimoiy faollik sifatlarini rivojlantirishga ta'siri yoritilgan.

Shuningdek, burch hissining motivatsion, emotsional va irodaviy jihatlarini pedagogik-psixologik nuqtai nazardan asoslangan. Tadqiqot natijalariga ko'ra, talabalarda burch hissini rivojlantirish ma'naviy-axloqiy tarbiya samaradorligini oshirish, shaxsning ijtimoiy va kasbiy kamolotini ta'minlashning muhim omili ekanligi aniqlangan.

Kalit so'zlar: burch hissi, ma'naviy-axloqiy tarbiya, axloqiy kompetensiya, talaba shaxsi, psixologik xususiyatlar, mas'uliyat, qadriyatlar, shaxsiy rivojlanish, pedagogik-psixologik omillar.

PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF THE SENSE OF DUTY IN THE SPIRITUAL AND MORAL EDUCATION OF STUDENTS

Abstract. This article analyzes the psychological characteristics of the sense of duty in the spiritual and moral education of students. It examines the role of the sense of duty in personal development, its significance in the formation of moral competence, and its influence on the development of students' responsibility, discipline, patriotism, and social activity. In addition, the motivational, emotional, and volitional aspects of the sense of duty are substantiated from a pedagogical and psychological perspective. The results of the study indicate that developing a sense of duty among students is an important factor in increasing the effectiveness of spiritual and moral education and in ensuring the social and professional development of the individual.

Keywords: sense of duty, spiritual and moral education, moral competence, student personality, psychological characteristics, responsibility, values, personal development, pedagogical and psychological factors.

Maqolaning dolzarbligi. Bugungi kunda jamiyatning barqaror taraqqiyoti, yosh avlodning ma'naviy kamoloti va raqobatbardosh mutaxassis sifatida shakllanishi ko'p jihatdan ularning axloqiy fazilatlari, mas'uliyat hissi va burchga munosabati bilan belgilanadi.

Globallashuv, axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi, turli madaniyatlar va qadriyatlarning o'zaro ta'siri yoshlar dunyoqarashi va xulq-atvoriga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda.

Bunday sharoitda talabalarda ma'naviy-axloqiy qadriyatlarni shakllantirish, ularda jamiyat, oila, Vatan va kasbiy faoliyat oldidagi burch hissini rivojlantirish dolzarb pedagogik va psixologik muammolardan biri hisoblanadi.

Oliy ta'lim tizimining asosiy vazifalaridan biri nafaqat yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlash, balki ma'naviy yetuk, ijtimoiy mas'uliyatli va axloqiy jihatdan barkamol shaxslarni tarbiyalashdan iboratdir. Talabalarda burch hissining shakllanishi ularning ta'limga bo'lgan munosabatini, kasbiy tayyorgarlik darajasini, jamoada o'zini tutish madaniyatini hamda ijtimoiy faolligini belgilovchi muhim omil sifatida namoyon bo'ladi.

Burch hissi rivojlangan talaba o'z oldiga qo'yilgan vazifalarni vijdonan bajarishga, jamiyat manfaatlarini shaxsiy manfaatlardan ustun qo'yishga va o'z xatti-harakatlari uchun javobgarlikni his etishga intiladi.

Psixologik nuqtai nazardan burch hissi shaxsning motivatsion, emotsional va irodaviy sifatlari bilan uzviy bog'liq bo'lib, uning ma'naviy-axloqiy kamolotida muhim o'rin egallaydi.

Ayniqsa, talabalik davri shaxsning qadriyatlar tizimi, hayotiy pozitsiyasi va axloqiy qarashlari shakllanadigan muhim bosqich hisoblanadi. Shu sababli mazkur davrda burch hissining psixologik xususiyatlarini o'rganish va uni rivojlantirishning samarali pedagogik mexanizmlarini ishlab chiqish ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Shuningdek, talabalarda axloqiy kompetensiyani rivojlantirish jarayonida burch hissining o'rni va ahamiyatini aniqlash, uning ma'naviy-axloqiy tarbiyaga ta'sirini ilmiy asoslash zamonaviy pedagogika va psixologiya fanlarining dolzarb vazifalaridan biridir. Shu jihatdan qaraganda, talabalarning ma'naviy-axloqiy tarbiyasida burch hissining psixologik xususiyatlarini tadqiq etish, uni shakllantirish va rivojlantirishning samarali yo'llarini aniqlash muhim ilmiy va amaliy ahamiyatga ega.

Tadqiqotning pedagogik metodlari. Tadqiqot jarayonida talabalarning ma'naviy-axloqiy tarbiyasida burch hissining psixologik xususiyatlarini aniqlash va tahlil qilishga qaratilgan nazariy hamda empirik metodlar majmuasidan foydalanildi. Tadqiqotning ilmiy-nazariy asoslarini ishlab chiqishda pedagogika, psixologiya, axloqshunoslik va ta'lim sohasiga oid ilmiy manbalarni o'rganish, tahlil qilish, taqqoslash, umumlashtirish va tizimlashtirish metodlari qo'llanildi. Ushbu metodlar orqali burch hissi, ma'naviy-axloqiy tarbiya, axloqiy kompetensiya va shaxs rivojlanishiga oid ilmiy qarashlar o'rganilib, ularning mazmun-mohiyati hamda o'zaro bog'liqligi aniqlandi.

Talabalarning burch hissi darajasi, axloqiy qarashlari va ma'naviy qadriyatlarini aniqlash maqsadida pedagogik kuzatish metodidan foydalanildi. Kuzatish jarayonida talabalarning o'quv faoliyati, jamoat ishlaridagi ishtiroki, o'z zimmasiga yuklatilgan vazifalarni bajarishga bo'lgan munosabati, tengdoshlari va o'qituvchilar bilan muloqot madaniyati o'rganildi. Mazkur metod talabalarda burch hissining amaliy namoyon bo'lish holatlarini aniqlash imkonini berdi.

Tadqiqotda suhbat metodi ham muhim o'rin egalladi. Individual va guruh shaklidagi suhbatlar orqali talabalarning burch, mas'uliyat, vijdon, axloqiy me'yorlar hamda shaxsiy qadriyatlarga bo'lgan munosabati o'rganildi. Suhbat davomida respondentlarning fikr-mulohazalari, hayotiy qarashlari va ma'naviy pozitsiyalari tahlil qilinib, ularning burch hissi shakllanishiga ta'sir etuvchi omillar aniqlashtirildi.

Shuningdek, anketa so'rovi metodidan foydalanish orqali talabalarning ma'naviy-axloqiy tarbiya, ijtimoiy mas'uliyat va burch hissiga oid qarashlari yuzasidan empirik ma'lumotlar to'plandi. Anketa savollari talabalarning o'z vazifalariga munosabati, jamiyat va oila oldidagi mas'uliyatni anglash darajasi, kasbiy faoliyatga tayyorgarligi hamda axloqiy qaror qabul qilish qobiliyatlarini aniqlashga qaratildi.

Tadqiqot davomida pedagogik tajriba-sinov metodidan ham foydalanildi. Tajriba jarayonida talabalarda burch hissini rivojlantirishga qaratilgan tarbiyaviy tadbirlar, ma'naviy-ma'rifiy uchrashuvlar, muammoli vaziyatlar, treninglar, munozaralar va jamoaviy loyihalar tashkil etildi. Ushbu faoliyatlarning samaradorligi maxsus ishlab chiqilgan mezonlar asosida baholandi.

Bundan tashqari, "Keys-stadi", bahs-munozara, refleksiya, rol o'ynash, kichik guruhlarda ishlash va muammoli ta'lim metodlari qo'llanildi.

Mazkur metodlar talabalarning axloqiy tafakkurini rivojlantirish, mustaqil qaror qabul qilish ko'nikmalarini shakllantirish, o'z xatti-harakatlariga tanqidiy baho berish hamda burch hissini anglash darajasini oshirishga xizmat qildi.

Tadqiqot natijalarini qayta ishlash, olingan ma'lumotlarning ishonchliligi va obyektivligini ta'minlash maqsadida matematik-statistik tahlil metodlaridan foydalanildi.

Olingan natijalar qiyosiy tahlil qilinib, umumlashtirildi hamda ilmiy xulosalar chiqarildi.

Qo'llanilgan metodlar majmuasi talabalarning ma'naviy-axloqiy tarbiyasida burch hissining psixologik xususiyatlarini har tomonlama o'rganish va ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqish imkonini berdi.

Tadqiqot usullari. Tadqiqot jarayonida talabalarning ma'naviy-axloqiy tarbiyasida burch hissining psixologik xususiyatlarini o'rganishga qaratilgan kompleks yondashuv asosida bir qator ilmiy tadqiqot usullaridan foydalanildi. Jumladan, muammoning nazariy jihatlarini yoritish maqsadida pedagogik, psixologik va falsafiy adabiyotlarni o'rganish, tahlil qilish, qiyoslash, umumlashtirish va tizimlashtirish usullari qo'llanildi.

Empirik ma'lumotlarni to'plashda pedagogik kuzatish, suhbat va anketa so'rovi usullaridan foydalanildi. Kuzatish usuli yordamida talabalarning o'quv va jamoat faoliyatidagi xulq-atvori, mas'uliyatni his etishi hamda burchga bo'lgan munosabati o'rganildi. Suhbat usuli orqali respondentlarning burch hissi, axloqiy qadriyatlar va ma'naviy qarashlari yuzasidan fikrlari aniqlashtirildi. Anketa so'rovlari esa talabalarning ma'naviy-axloqiy tarbiya va burch hissiga oid qarashlarini miqdoriy jihatdan baholash imkonini berdi.

Shuningdek, pedagogik tajriba-sinov usuli qo'llanilib, talabalarda burch hissini rivojlantirishga qaratilgan tarbiyaviy faoliyatlarning samaradorligi o'rganildi. Olingan natijalarni qayta ishlashda matematik-statistik tahlil usullaridan foydalanildi. Tadqiqot davomida to'plangan ma'lumotlar qiyosiy tahlil qilinib, umumlashtirildi va ilmiy xulosalar shakllantirildi.

Nazariy tadqiqot usullari. Tadqiqotning ilmiy asoslanganligini ta'minlash hamda talabalarning ma'naviy-axloqiy tarbiyasida burch hissining psixologik xususiyatlarini chuqur o'rganish maqsadida bir qator nazariy tadqiqot usullaridan foydalanildi. Mazkur usullar muammoning nazariy-metodologik asoslarini aniqlash, mavjud ilmiy qarashlarni tahlil qilish, burch hissining mazmun-mohiyatini ochib berish hamda talabalarda ushbu sifatni rivojlantirishning pedagogik-psixologik mexanizmlarini asoslash imkonini berdi. Tadqiqotda qo'llanilgan asosiy nazariy usullar quyidagi jadvalda keltirilgan.

1-jadval

Tadqiqotda qo'llanilgan nazariy tadqiqot usullari

№	Nazariy tadqiqot usuli	Mazmuni	Tadqiqotdagi vazifasi
1	Ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish	Pedagogik, psixologik va falsafiy manbalarni o'rganish	Muammoning nazariy asoslarini aniqlash
2	Tarixiy-pedagogik tahlil	Muammoning tarixiy rivojlanishini o'rganish	Burch hissi haqidagi qarashlar evolyutsiyasini aniqlash
3	Qiyosiy tahlil	Turli ilmiy yondashuvlarni taqqoslash	O'xshash va farqli jihatlarni aniqlash
4	Tizimli tahlil	Muammoni yaxlit tizim sifatida	Burch hissining tarkibiy

		o'rganish	qismlarini belgilash
5	Mantiqiy tahlil	Nazariy ma'lumotlarni ilmiy asosda sharhlash	Tadqiqot konsepsiyasini shakllantirish
6	Umumlashtirish	Olingan natijalarni birlashtirish	Umumiy ilmiy xulosalar ishlab chiqish
7	Tizimlashtirish	Ma'lumotlarni tartibga solish	Nazariy model yaratish
8	Modellashtirish	Tadqiqot obyektining modelini ishlab chiqish	Burch hissini rivojlantirish modelini taklif etish
9	Kontent-tahlil	Ilmiy manbalar mazmunini tahlil qilish	Muammoning ilmiy holatini baholash
10	Sintez	Turli ilmiy qarashlarni birlashtirish	Yaxlit nazariy yondashuvni shakllantirish

Jadvalda keltirilgan nazariy tadqiqot usullari o'rganilayotgan muammoning turli jihatlarini kompleks ravishda tahlil qilish imkonini berdi. Xususan, ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish va qiyosiy tahlil usullari orqali burch hissining pedagogik hamda psixologik mazmuni ochib berildi. Tizimli tahlil va modellashtirish usullari yordamida talabalarda burch hissini rivojlantirishning nazariy modeli ishlab chiqildi.

Shuningdek, umumlashtirish va sintez usullari asosida ma'naviy-axloqiy tarbiya jarayonida burch hissining o'rni va ahamiyatiga oid ilmiy xulosalar shakllantirildi. Natijada tadqiqotning nazariy-metodologik poydevori yaratilib, keyingi empirik izlanishlar uchun zarur ilmiy asoslar belgilab olindi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI

I. Normativ-huquqiy hujjatlar va metodologik ahamiyatga molik nashrlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyevning *Yangi O'zbekiston strategiyasi*. – Toshkent: O'zbekiston, 2021. – 464 b.
2. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. O'RQ–637-son, 2020-yil 23-sentabr.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi PQ–4312-son Qarori "Yoshlarni ma'naviy-axloqiy va jismoniy barkamol etib tarbiyalash tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida".
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi PF–5847-son Farmoni "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida".
5. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 2-fevraldagi 56-son qarori "Ma'naviy-ma'rifiy tarbiyaviy ishlar samaradorligini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida".

II. Ilmiy monografiyalar, darsliklar va o'quv qo'llanmalar

6. Karimov I.A. *Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch*. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008. – 176 b.
7. Abdullayeva Q., Xolbekov U. *Pedagogik psixologiya*. – Toshkent: Innovatsion Ziyo, 2020. – 348 b.

III. Foydalanilgan boshqa adabiyotlar

13. Rubinshteyn S.L. *Osnovi obshchey psixologii*. – Moskva: Piter, 2019. – 713 s.
14. Leontyev A.N. *Deyatelnost. Soznaniye. Lichnost*. – Moskva: Akademiya, 2018. – 352 s.
15. Rean A.A. *Psixologiya lichnosti*. – Sankt-Peterburg: Piter, 2018. – 288 s.
16. Choriev R., Kucharov S. THE ROLE OF PRODUCTION EDUCATION IN THE VOCATIONAL TRAINING PROCESS //Science and innovation. – 2023. – T. 2. – №. A8. – C. 93-96.
17. Choriev, R., and S. Kucharov. "THE ROLE OF PRODUCTION EDUCATION IN THE VOCATIONAL TRAINING PROCESS." *Science and innovation* 2.A8 (2023): 93-96.